Qualitative Research in Educational Sciences
Volume 1, Issue 4, Autumn 2025, Pages 84-114
https://doi.org/10.71839/QRES.2025.1212566

Representation of Moral Education Components in Elementary Textbooks: A Meta-Synthesis Study

Amin Golshan [1*], Mohammad Azimi [2], Nima Sadeghzadeh Belil [3]

[1*] Curriculum Studies Department, Kharazmi University, Tehran, Iran
[2] Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran
[3] Department of Psychology, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran

Received 2025/07/20

Accepted 2025/08/07

* Corresponding author: amingolshan@khu.ac.ir

Abstract

This study aims to descriptively and analytically examine the representation of moral education components in elementary textbooks. Employing a meta-synthesis method and Roberts' six-stage framework, data were collected from domestic scientific articles and international publications in the period 1394–1404 in the Solar Hijri calendar (corresponding to 2015–2025 in the Gregorian calendar). The research population consisted of articles related to moral education in elementary textbooks from databases including Noormags, Civilica, Web of Science, Scopus, and Google Scholar. From 87 identified articles, 43 were selected through purposive sampling based on methodological quality and thematic relevance. Data were gathered using research memos, with coding conducted independently by two researchers to ensure validity and reliability, resolving discrepancies through consensus. Data analysis utilized open coding and qualitative thematic analysis. Findings revealed that moral education components encompassing responsibility, human virtues, emotional self-awareness, and cultural-religious values are systematically represented through diverse tools such as narrative stories, illustrations, practical activities, classroom dialogues, and role-playing games. Three main patterns emerged: multimodal representation (combining stories, images, and activities), interactive representation (group activities and dialogues), and context-based representation (linked to Islamic-Iranian culture and daily needs). These patterns facilitate deep, experiential learning and strengthen students' cultural identity. However, the limited representation of ethical skills in emerging contexts, such as the digital environment, underscores the need for content revision. This study offers a novel framework for enhancing educational content.

Keywords

Moral Education, elementary textbooks, multimodal representation, interactive representation, context-based representation

Citation: Golshan, A., Aazimi, M., & Sadeghzadeh Belil, N. (2025). Representation of Moral Education Components in Elementary Textbooks: A Meta-Synthesis Study. *Qualitative Research in Educational Sciences, 1*(4), 84-114. https://doi.org/10.71839/QRES.2025.1212566

فصلنامه پژوهش‌های کیفی در علوم تربیتی
سال اول، شماره چهارم، پاییز ۱۴۰۴، صفحات ۸۴ الی ۱۱۴
https://doi.org/10.71839/QRES.2025.1212566

بازنمایی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی ابتدایی: یک مطالعه فراترکیب

امین گلشن [۱*]، محمد عظیمی [۲]، نیما صادقزاده بلیل [۳]

[۱*] گروه مطالعات برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

[۲] گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

[۳] گروه روانشناسی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

تاریخ دریافت
۱۴۰۴/۰۴/۲۹

تاریخ پذیرش
۱۴۰۴/۰۵/۱۶

* نویسنده مسؤول
amingolshan@khu.ac.ir

چکیده

این پژوهش با هدف توصیفی- تحلیلی بازنمایی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی ابتدایی انجام شد. با بهره‌گیری از روش فراترکیب و چارچوب شش‌مرحله‌ای روبرتس، داده‌ها از مقالات علمی داخلی و بین‌المللی در بازه زمانی۱۳۹۴ تا ۱۴۰۴ هجری شمسی معادل ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۵ میلادی گردآوری شدند. جامعه آماری شامل مقالات علمی مرتبط با تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی ابتدایی در پایگاه‌های نورمگز، سیویلیکا، Web of Science، Scopus و Google Scholar بود. از میان ۸۷ مقاله شناسایی‌شده، ۴۳ مقاله با روش نمونه‌گیری هدفمند و بر اساس معیارهای ورود (کیفیت روش‌شناختی و ارتباط موضوعی) انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌ها، فیش‌های پژوهشی بود و برای اطمینان از روایی و پایایی، کدگذاری توسط دو پژوهشگر مستقل انجام شد و اختلافات از طریق توافق رفع گردید. تحلیل داده‌ها با روش کدگذاری باز و مضمون‌یابی کیفی انجام شد. یافته‌ها نشان داد که مؤلفه‌های تربیت اخلاقی؛ شامل مسؤولیت‌پذیری، فضایل انسانی، خودآگاهی هیجانی و ارزش‌های فرهنگی- دینی، از طریق ابزارهای چندگانه مانند داستان‌های روایی، تصاویر، فعالیت‌های عملی، دیالوگ‌های کلاسی و بازی‌های نقش‌آفرینی به‌صورت نظام‌مند بازنمایی شده‌اند. در پژوهش، سه الگوی اصلی شناسایی شد: بازنمایی چندوجهی (ترکیب داستان، تصویر و فعالیت)، بازنمایی تعاملی (فعالیت‌های گروهی و دیالوگ‌ها) و بازنمایی زمینه‌محور (پیوند با فرهنگ اسلامی- ایرانی و نیازهای روزمره). این الگوها یادگیری عمیق و تجربه‌محور را تسهیل کرده و هویت فرهنگی دانش‌آموزان را تقویت می‌کنند. با این حال، کمبود بازنمایی مهارت‌های اخلاقی در موقعیت‌های نوظهور مانند فضای مجازی، نیاز به بازنگری محتوا را برجسته می‌کند. این مطالعه چارچوبی نوین برای بهبود محتوای آموزشی ارائه می‌دهد.

واژگان کلیدی

تربیت اخلاقی، کتاب‌های درسی ابتدایی، بازنمایی چندوجهی، بازنمایی تعاملی، بازنمایی زمینه‌محور

استناددهی: گلشن، امین، عظیمی، محمد و صادقزاده بلیل، نیما. (۱۴۰۴). بازنمایی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی ابتدایی: یک مطالعه فراترکیب. *پژوهش‌های کیفی در علوم تربیتی*، ۱(۴)، ۸۴-۱۱۴. https://doi.org/10.71839/QRES.2025.1212566

مقدمه

تربیت اخلاقی به‌عنوان یکی از ارکان بنیادین نظام‌های آموزشی، نقشی محوری در پرورش شخصیت دانش‌آموزان و آماده‌سازی آنها برای زندگی اجتماعی مسؤولانه ایفا کرده است (بهشتی، ۱۳۹۷). این مفهوم که ریشه در پرورش فضایل انسانی و کاهش ویژگی‌های منفی دارد، از دیرباز در فرهنگ‌های مختلف، بویژه در فرهنگ اسلامی، مورد توجه بوده است (علیمردانی و تنهایی سیس، ۱۴۰۲). واژه اخلاق از ریشه خلق به معنای خوی‌ها و سرشت انسانی گرفته شده و به ویژگی‌های پایداری اشاره دارد که رفتارهای طبیعی و خودجوش فرد را شکل می‌دهند (ساداتی‌زاده و مسعودی، ۱۳۹۴). تربیت نیز، با ریشه در «رَبو» به معنای رشد و پرورش، فرآیند فراهم‌سازی بسترهای مناسب برای شکوفایی قابلیت‌های ذاتی افراد تلقی شده است (بهشتی، ۱۳۹۷). در نظام آموزشی ایران، کتاب‌های درسی ابتدایی به‌عنوان ابزار اصلی انتقال ارزش‌های اخلاقی، از جمله مسؤولیت‌پذیری، صداقت، مهربانی و خودآگاهی هیجانی، شناخته شده‌اند (ملکی، ۱۳۹۸). با این حال، چگونگی بازنمایی این مؤلفه‌ها از طریق متون داستانی، تصاویر، فعالیت‌های عملی و تمرین‌های گروهی در این کتاب‌ها به‌صورت جامع و نظام‌مند بررسی نشده است. این کمبود، خلأ پژوهشی مهمی را در درک تأثیر محتوای آموزشی بر تربیت اخلاقی دانش‌آموزان ایرانی ایجاد کرده است. دغدغه اصلی پژوهشگران، تحلیل شیوه‌های بازنمایی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی ابتدایی برای شناسایی الگوهای مؤثر و ارائه راهکارهایی برای بهبود این فرآیند بوده است. این مطالعه با رویکرد فراترکیب، درصدد است تا این خلأ را پر کرده و چارچوبی جامع برای تقویت تربیت اخلاقی در نظام آموزشی ارائه دهد.

تربیت اخلاقی به معنای استمرار فرآیند شناسایی و تقویت ویژگی‌های مثبت اخلاقی و کاهش صفات منفی تعریف شده است (لیو[1]، ۲۰۲۲). این مفهوم شامل مؤلفه‌هایی نظیر مسؤولیت‌پذیری فردی و اجتماعی، فضایل انسانی مانند (صداقت، مهربانی و تواضع)، خودآگاهی هیجانی، تصمیم‌گیری اخلاقی و ارزش‌های معنوی است که از طریق ابزارهای آموزشی بازنمایی می‌شوند (فریسانچو و دلگادو[2]، ۲۰۱۸). بازنمایی در این پژوهش به شیوه‌های ارائه این مؤلفه‌ها در قالب متون

1. Liu
2. Frisancho & Delgado

داستانی، تصاویر، فعالیت‌های عملی و تمرین‌های گروهی اشاره دارد که یادگیری عمیق و کاربردی اخلاق را تسهیل می‌کنند (کلاسن[1] و همکاران، ۲۰۱۶). ژان ژاک روسو تربیت را فرآیندی برای پرورش قابلیت‌های فطری کودکان دانسته و بر نقش نظام آموزشی در شکوفایی این استعدادها تأکید کرده است (صمدی و همکاران، ۱۳۹۸). امانوئل کانت نیز تربیت اخلاقی را عمیق‌ترین بخش تعلیم و تربیت می‌داند که تنها با توجه ویژه به آن، فرآیند تربیتی به کمال می‌رسد (کانت، ۱۳۷۹، به نقل از حیدری‌زاده و همکاران، ۱۳۹۷). در فرهنگ اسلامی، تربیت اخلاقی با تأکید بر آیاتی مانند سوره شمس (آیه ۹) و روایات پیامبر (ص) و ائمه معصومین (ع)، به‌عنوان هدف اصلی رسالت انبیا مطرح شده که بر پرورش فضایل و ارزش‌های معنوی تمرکز دارد (ناطقی و همکاران، ۱۴۰۰).

کتاب‌های درسی ابتدایی، به‌عنوان ابزار محوری در نظام آموزشی ایران، نقش کلیدی در انتقال این ارزش‌ها به دانش‌آموزان دارند. این کتاب‌ها با طراحی هدفمند، از طریق داستان‌ها، تصاویر و فعالیت‌های عملی، بستری برای تقویت هویت فرهنگی- ملی و ارزش‌های اخلاقی فراهم می‌کنند (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰). سند برنامه درسی ملی ایران (۱۳۹۱) نیز اخلاق را به‌عنوان یکی از شایستگی‌های بنیادین معرفی کرده و بر ضرورت بازنمایی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در محتوای آموزشی تأکید دارد. با این حال، بررسی دقیق شیوه‌های بازنمایی این مؤلفه‌ها، مانند استفاده از داستان‌های اخلاقی، تصاویر تربیتی یا فعالیت‌های گروهی، در کتاب‌های درسی ابتدایی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. این مسأله از آن جهت اهمیت دارد که شیوه‌های بازنمایی، نه تنها وجود مؤلفه‌های اخلاقی، بلکه چگونگی تأثیرگذاری آنها بر رفتار و شخصیت دانش‌آموزان را تعیین می‌کنند (هابت[2] و همکاران، ۲۰۲۱). تحلیل این شیوه‌ها می‌تواند به شناسایی نقاط قوت و ضعف محتوای آموزشی کمک کرده و راهکارهایی برای ارتقای کیفیت تربیت اخلاقی ارائه دهد.

پژوهش‌های متعددی در زمینه تربیت اخلاقی و نقش کتاب‌های درسی انجام شده است. حیدری اغجیوان و همکاران (۱۴۰۳) در پژوهشی با عنوان تبیین برنامه درسی تربیت اخلاقی در دوره دوم ابتدایی براساس آرا و اندیشه‌های ابن‌سینا، دریافتند که معیارهای تربیت اخلاقی شامل تسلط بر نفس، صبر، تشویق و تنبیه، کمال حقیقی، اعتدال نفسانی، تواضع و عیب‌پوشی است. این مطالعه بر استفاده از آموزش جمعی و توجه به توانایی‌های شناختی دانش‌آموزان برای پژوهش تربیت اخلاقی تأکید

1. Klaassen
2. Habte

کرد. گلشن و همکاران (۱۴۰۳) در پژوهشی تحت عنوان بررسی میزان توجه به شاخص‌های تربیت اخلاقی در کتب نگارش فارسی دوره ابتدایی؛ با روش تحلیل محتوای کمی و تکنیک آنتروپی شانون، محتوای کتاب‌های نگارش فارسی پایه‌های اول تا سوم ابتدایی را بررسی کردند. یافته‌ها نشان داد که در پایه اول، مؤلفه دین‌داری (ضریب اهمیت ۰/۵۲۱)، در پایه‌های دوم و سوم، مؤلفه عادات خوب (به‌ترتیب ۰/۴۴۵ و ۰/۴۳۳) بیشترین توجه را داشته‌اند، در حالی که مؤلفه‌های همدلی و تفکر و تعقل در هر سه پایه کمترین توجه (ضریب صفر) را دریافت کرده‌اند. مرادی (۱۴۰۳) در پژوهشی چالش‌های رسانه‌های دیجیتالی در تربیت اخلاقی دانش‌آموزان دوره ابتدایی را بررسی و چالش‌هایی مانند هنجارشکنی، قانون‌گریزی، و تضعیف فضایل اخلاقی را شناسایی کرد. مطالعات بین‌المللی بر ضرورت سواد رسانه‌ای و تفکر انتقادی تأکید دارند. با این حال، تحلیل جامع این چالش‌ها در بستر آموزش ابتدایی ایران کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

معصومی‌نژاد و همکاران (۱۴۰۳) در پژوهشی به بررسی ماهیت تربیت اخلاقی با سبک زندگی اسلامی دانش‌آموزان پرداختند و با تحلیل محتوای برنامه‌درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه، نشان دادند که کتاب‌های دین و زندگی پایه‌های یازدهم و دوازدهم با رویکرد تلفیقی، هفت مقوله اصلی شامل مدنی‌سازی، سیاست‌ورزی، معنویت‌پذیری، هنجارمداری، منطق‌گرایی، هدف‌گرایی و خودهویتی را در بر می‌گیرند، که ضمن تأکید بر ابعاد نظری، زمینه کاربرد عملی مفاهیم اخلاقی را برای دانش‌آموزان فراهم می‌کنند. البرزی و همکاران (۱۴۰۲) در یک پژوهش کیفی به شناسایی عوامل مدرسه‌ای مؤثر بر تربیت اخلاقی دانش‌آموزان دوره ابتدایی از دیدگاه معلمان پرداخت و با روش تحلیل محتوای کیفی و رویکرد شبکه مضامین، عوامل مؤثر بر تربیت اخلاقی را بررسی کردند. یافته‌ها شامل ۸۲ مضمون پایه، ۱۱ مضمون سازمان‌دهنده و ۵ مضمون فراگیر (معلم، محتوا، فضای مدرسه، گروه همسالان و مقررات) بود که از مصاحبه با ۱۷ معلم ابتدایی استخراج شد. این مطالعه بر نقش کلیدی معلمان و محیط مدرسه در نهادینه‌سازی تربیت اخلاقی تأکید دارد. گلشن و عظیمی (۱۴۰۲) در پژوهشی به واکاوی و تبیین مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب هدیه‌های آسمان پایه چهارم ابتدایی پرداخت و با روش تحلیل محتوای کمی و تکنیک آنتروپی شانون، محتوای کتاب هدیه‌های آسمان پایه چهارم را بررسی کردند. یافته‌ها نشان داد که مؤلفه دین‌داری با ضریب اهمیت ۰/۳۶۱ بیشترین توجه و مؤلفه تفکر و تعقل با ضریب صفر کمترین توجه را دریافت کرده‌اند. سرزهی

(۱۴۰۱) در پژوهشی تحت عنوان «تبیین عناصر برنامه درسی تربیت اخلاقی با توجه به سیره تربیتی ائمه: سنتزپژوهی براساس مدل روبرتس» با روش سنتزپژوهی کیفی و تحلیل ۲۴ مقاله، ویژگی‌های عناصر برنامه درسی تربیت اخلاقی را در ۷ بعد، ۳۶ عامل و ۹۲ مؤلفه سازمان‌دهی کرد. این مؤلفه‌ها شامل اصول و مبانی، اهداف آموزشی، رویکردهای یاددهی-یادگیری، ویژگی‌های مربیان و متربیان، روش‌های ارزشیابی و محیط تربیتی بودند.

محمدباقر و تقوی (۱۴۰۱) در تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی براساس مؤلفه‌های تربیت اخلاقی، نشان دادند که مؤلفه‌های شناخت طبیعت و مهربانی در این کتاب‌ها برجسته بوده، اما نکوهش امیال نفسانی مورد توجه قرار نگرفته است. در پایه ششم، علاقه به وطن و طبیعت پررنگ بوده، اما صبوری و مدارا کمتر بازنمایی شده‌اند. محمدی (۱۴۰۱) در پژوهشی تحت عنوان «فراتحلیلی بر پژوهش‌های آموزش چندفرهنگی، آموزش شهروندی، تربیت اخلاقی، تربیت سیاسی و تربیت دینی در ایران» با روش فراتحلیل و بررسی ۸۹ پژوهش از سال ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۹، نشان داد که نظام آموزشی ایران در نهادینه کردن ارزش‌های انسانی- اجتماعی ناکارآمد بوده و رویکردی غیرفعال و محافظه‌کارانه دارد. این رویکرد به یادگیری سطحی ارزش‌ها منجر شده و گرایش پایدار به این ارزش‌ها را در دانش‌آموزان ایجاد نکرده است. نیک‌پناه (۱۴۰۱) در تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره متوسطه اول براساس میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی، دریافت که طبیعت‌شناسی و وطن‌دوستی برجسته بوده، اما صبر، بردباری و قناعت کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. توسلی و مشیدی (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان تحلیل محتوای کیفی متون کتاب‌های فارسی مقطع ابتدایی در سال تحصیلی ۹۹-۹۸ براساس پرداختن به فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی، نشان دادند که متون کتاب‌های فارسی بر اخلاق کاربردی؛ بویژه اخلاق اجتماعی، تمرکز دارند و شجاعت، صداقت و خیرخواهی با تأکید بر دلیری، راستگویی و خیر رساندن به دیگران به شکلی برجسته ارائه شده‌اند. جعفری (۱۴۰۰) در تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بر اساس میزان توجه به مؤلفه‌های اخلاقی، نتیجه گرفت که اخلاق اجتماعی پررنگ بوده، اما اخلاق اقتصادی کمتر بازنمایی شده است.

عقیلی (۱۴۰۰) در تحلیلی بر وضعیت ارزش‌های اخلاقی در کتب درسی دوره ابتدایی به روش آنتروپی شانون، محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی (فارسی بخوانیم، فارسی بنویسیم، تعلیمات

اجتماعی، هدیه‌های آسمان، و آموزش قرآن) در سال تحصیلی ۱۳۹۸-۱۳۹۷ را بررسی کرد. یافته‌ها نشان داد که از ۴۱۳ مورد توجه به ارزش‌های اخلاقی، شجاعت (۰/۰۶۶)، قدرشناسی (۰/۰۶۶)، ایثار (۰/۰۶۵)، مهرورزی (۰/۰۶۴)، وطن‌دوستی (۰/۰۶۳) و صبر (۰/۰۶۲) بیشترین ضریب اهمیت را داشتند. یافته‌های پژوهش غلام‌پور و همکاران (۱۴۰۰) در تبیین عناصر برنامه درسی تربیت اخلاقی با توجه به سیره رضوی، نشان داد که عناصر برنامه درسی تربیت اخلاقی براساس سیره امام رضا(ع) شامل اهدافی کثرت‌گرا، انعطاف‌پذیر و دموکراتیک، روش‌های ایجابی و فعال، یادگیرندگانی خودانگیخته و مسؤولیت‌پذیر، معلمانی با فضایل اخلاقی و مهارت‌های حرفه‌ای، ارزیابی مستمر با تأکید بر خودسنجی و محیطی با جوی اخلاقی و دینی است. یوسفی و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان شناسایی مؤلفه‌های آموزش اخلاق و میزان توجه به آن در مدارس ابتدایی با رویکرد ترکیبی اکتشافی، مؤلفه‌های آموزش اخلاق را در چهار بعد اهداف فردی، اجتماعی، روش‌ها و چالش‌ها شناسایی کردند. نتایج نشان داد که مضامین بهداشت فردی، رابطه با خدا، پاکدامنی و روابط اجتماعی و با طبیعت از توجه کافی برخوردارند، اما مضامین اخلاق فردی مانند شجاعت، معنویت، کرامت انسانی و برنامه درسی منسجم نیازمند برنامه‌ریزی دقیق‌تر و تقویت توانمندی معلمان است. مرادی و غلام‌پور (۱۳۹۹) در پژوهشی به تحلیل محتوای کتب فارسی دوره دوم ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های تربیت اخلاقی پرداختند. نتایج نشان داد که کتاب‌های فارسی پایه‌های چهارم تا ششم ابتدایی به‌صورت نامتعادل به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی پرداخته‌اند. بیشترین توجه به آموزش معیارهای عقلانی و دینی در ارزیابی‌ها و کمترین توجه به آموزش قوانین و مقررات بوده که ضرورت توجه متوازن به این مؤلفه‌ها را برجسته می‌کند.

مصدقی‌نیک و همکاران (۱۳۹۹) الگویی سه عاملی شامل حکمت، نگرش و عقل‌گرایی را برای تربیت اخلاقی دانش‌آموزان دوره متوسطه استان مازندران پیشنهاد کردند. این الگو، با تکیه بر تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی، نشان‌دهنده روایی بالا و تأثیرگذاری حکمت (۸۳/۸۰)، نگرش (۱۱/۴۶) و عقل‌گرایی (۴/۷۴) در تربیت اخلاقی دانش‌آموزان است. نجفی و دهقان کلور (۱۳۹۹) در تحلیل کیفی کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی بر مبنای مؤلفه‌های اخلاق الهی، نشان دادند که این کتاب‌ها در حد مطلوبی به مؤلفه‌های اخلاق الهی در سطوح شناختی، عاطفی و عملکردی پرداخته‌اند. با این‌حال، ضعف‌هایی مانند فقدان هماهنگی افقی و عمودی، تکرار مفاهیم، کم‌توجهی

به عقلانیت و جنسیت پسران و تمرکز بر فضای روستایی می‌تواند منجر به بدفهمی، دل‌زدگی و چالش‌هایی در تدریس شود. برادران و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی تحت عنوان تربیت اخلاقی علامه طباطبایی (ره) با تأکید بر مبانی، هدف، محتوا، روش و ارزشیابی، تربیت اخلاقی از دیدگاه علامه طباطبایی را بررسی کردند. یافته‌ها نشان داد که هدف غایی تربیت اخلاقی، سعادت دنیوی و اخروی، و محتوای آن مبتنی بر شناخت فضایل و رذایل است. روش‌های دعوت، عبودیت، احیای فطرت و پیشگیری، همراه با ارزشیابی خودسنجی (از طریق مشارطه، مراقبه، محاسبه و معاقبه) محورهای اصلی این رویکرد هستند.

غلام‌پور و همکاران (۱۳۹۸) در تحلیل محتوای کتب هدیه‌های آسمانی دوره دوم ابتدایی، نشان دادند که همکاری و روابط دوستانه برجسته بوده، اما مهارت‌های تصمیم‌گیری اخلاقی در شرایط خاص کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. کوشی و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی تحت عنوان شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های تربیت اخلاقی با رویکرد اجتماعی در دوره ابتدایی و ارائه مدل مفهومی، با روش آمیخته (کیفی و کمی)، ابعاد و مؤلفه‌های تربیت اخلاقی را بررسی کردند. در بخش کیفی، داده‌ها از پایگاه‌های اطلاعاتی به‌صورت هدفمند فیش‌برداری و تحلیل شدند، و در بخش کمی، پرسش‌نامه‌ای با ۷۱ گویه بین ۴۰۸ معلم دوره دوم ابتدایی کرمان توزیع شد. یافته‌ها ۱۱ مؤلفه در دو بعد «باور» مانند (احترام به ارزش‌ها و گفتگو) و «رفتار» مانند (تعلق به هویت جمعی و مسؤولیت اجتماعی) را شناسایی کرد. حسنی و وجدانی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر تربیت اخلاقی، نشان دادند که محتوای این کتاب‌ها با رویکرد تلفیقی، مضامین اخلاقی را در اهداف، محتوا و روش‌های تدریس مانند بحث گروهی و ایفای نقش ارائه می‌دهد. اشکال ارائه شامل متن، تصاویر و فعالیت‌ها بوده و ارزشیابی نیز با روش‌هایی مانند خودارزیابی تقویت شده است. دهقانی و بلندهمتان (۱۳۹۶) با بررسی جایگاه ادبیات داستانی در تربیت اخلاقی دوره ابتدایی، نشان دادند که کتاب‌های فارسی ابتدایی بیشترین مفاهیم اخلاقی را از طریق ادبیات داستانی ارائه می‌دهند. با این‌حال، تنها مفاهیم «رفتار نیک»، «نوع‌دوستی» و «تلاش و پشتکار» از انسجام و چیدمان فرگشتی مناسب برخوردارند، در حالی‌که سایر مفاهیم از نظر تکرار و چینش کارایی لازم را ندارند.

در سطح بین‌المللی، عزیز و همکاران (۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان مفهوم تربیت اخلاقی در کتاب تعلیم‌المتعلم و اجرای آن در آموزش مدارس شبانه‌روزی اسلامی، نشان دادند که تربیت اخلاقی از طریق احترام به معلمان، ادب در مطالعه و کسب دانش با نیت الهی بازنمایی شده و بر تعاملات دانش‌آموزان با خدا، خود، دیگران و محیط تأکید دارد. سیگیو[1] (۲۰۱۷) مدلی برای ادغام برنامه درسی مبتنی بر تربیت اخلاقی ارائه کرد که به توسعه فضایل اخلاقی در دانش‌آموزان کمک می‌کند. استیونسون (۲۰۱۶) در پژوهشی بر رابطه ادراک اخلاقی و ساخت جهانی مبتنی بر ارزش‌های اخلاقی تأکید کرد و القای حس واقعی‌بودن را به‌عنوان اصل تربیت اخلاقی پیشنهاد داد. این مطالعات، بیشتر بر وجود یا میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی تمرکز کرده‌اند و کمتر به چگونگی بازنمایی این مؤلفه‌ها از طریق ابزارهای آموزشی پرداخته‌اند.

با وجود این پژوهش‌ها، خلأ پژوهشی مهمی در زمینه تحلیل سنتزگونه شیوه‌های بازنمایی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی ابتدایی وجود دارد. بیشتر مطالعات داخلی و خارجی بر شناسایی مؤلفه‌ها یا میزان حضور آنها در محتوای آموزشی متمرکز بوده‌اند، اما چگونگی بازنمایی این مؤلفه‌ها از طریق متون داستانی، تصاویر، فعالیت‌های عملی یا تمرین‌های گروهی کمتر بررسی شده است. این خلأ، ضرورت انجام مطالعه‌ای فراترکیبی را برای جمع‌بندی الگوها و ارائه چارچوبی جامع برجسته می‌کند. چنین تحلیلی می‌تواند به شناسایی نقاط قوت و ضعف محتوای کتاب‌های درسی کمک کرده و راهکارهایی برای تقویت تربیت اخلاقی در نظام آموزشی ایران ارائه دهد. بررسی شیوه‌های بازنمایی نه تنها به درک بهتر تأثیر محتوای آموزشی بر دانش‌آموزان کمک می‌کند، بلکه با توجه به تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی، امکان طراحی برنامه‌های آموزشی مؤثرتر را فراهم می‌سازد (فریسانچو و دلگادو، ۲۰۱۸).

دوره ابتدایی به‌عنوان اولین مرحله آموزش رسمی، بستری حیاتی برای شکل‌گیری شخصیت اخلاقی دانش‌آموزان فراهم می‌کند (ساریپا و ویدیاستوتی، ۲۰۱۹). کتاب‌های درسی این دوره با طراحی هدفمند، از طریق داستان‌ها، تصاویر و فعالیت‌های عملی، ارزش‌های اخلاقی را به دانش‌آموزان منتقل می‌کنند. این محتواها نه تنها به تقویت هویت دینی و ملی کمک می‌کنند، بلکه دانش‌آموزان را به شهروندانی مسؤولیت‌پذیر و اخلاق‌مدار تبدیل می‌سازند (شامی و معصومی‌نژاد،

1. Segev

۱۴۰۰). با این حال، نبود تحلیل جامع از شیوه‌های بازنمایی این مؤلفه‌ها، مانع از درک کامل تأثیر این کتاب‌ها بر تربیت اخلاقی شده است. این مطالعه با هدف پر کردن این خلأ، به تحلیل الگوهای بازنمایی در مطالعات موجود می‌پردازد تا چارچوبی برای بهبود محتوای آموزشی ارائه دهد.

هدف این پژوهش، توصیف و تحلیل شیوه‌های بازنمایی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی ابتدایی با رویکرد فراترکیب بوده است. سؤال پژوهش این است که مطالعات انجام شده چگونه مؤلفه‌های تربیت اخلاقی را در کتاب‌های درسی ابتدایی بازنمایی کرده‌اند و چه الگوهایی در این بازنمایی قابل شناسایی است؟

روش‌شناسی

این پژوهش با هدف توصیفی- تحلیلی بازنمایی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی ابتدایی با استفاده از روش فراترکیب انجام شده است. فراترکیب، رویکردی نظام‌مند برای ادغام و تفسیر یافته‌های کیفی از مطالعات متعدد به‌منظور تولید دانش جدید و ارائه دیدگاه‌های جامع‌تر است. این روش برخلاف تحلیل مضمون معمولی، فراتر از خلاصه‌سازی صرف یافته‌ها عمل کرده و با ترکیب و بازتفسیر داده‌های کیفی، به استخراج تم‌های جامع و الگوهای مفهومی جدید می‌پردازد. در این مطالعه، چارچوب شش‌مرحله‌ای روبرتس (۲۰۰۲) به‌عنوان راهنمای اصلی برای اجرای فراترکیب به کار گرفته شده است. این مراحل شامل تدوین سؤال پژوهش، جستجوی نظام‌مند مقالات، ارزیابی و انتخاب مقالات، استخراج داده‌ها، تحلیل و ترکیب کیفی و ارائه یافته‌های سنتز شده است. جامعه آماری این پژوهش شامل تمامی مقالات علمی مرتبط با تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی ابتدایی بود که در بازه زمانی ۱۳۹۴ تا ۱۴۰۴ (برای مقالات داخلی) و ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۵ (برای مقالات بین‌المللی) در پایگاه‌های نورمگز، سیویلیکا، Web of Science، Scopus و Google Scholar منتشر شده‌اند. برای شناسایی مقالات، از کلیدواژه‌های «تربیت اخلاقی»، «کتاب‌های درسی ابتدایی»، «بازنمایی اخلاق»، و معادل‌های انگلیسی آنها مانند (Moral Education، Elementary Textbooks، Representation) استفاده شد. در مجموع، ۸۷ مقاله شناسایی شد. برای انتخاب نمونه، از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد که در آن معیارهای ورود شامل کیفیت روش‌شناختی (وجود روش‌شناسی مشخص و معتبر)، ارتباط موضوعی (تمرکز بر تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی ابتدایی) و دسترسی به متن کامل بود. معیارهای خروج شامل

مقالات غیرمرتبط، فاقد روش‌شناسی واضح یا منتشرشده خارج از بازه زمانی مشخص‌شده بودند. پس از ارزیابی دقیق، ۴۳ مقاله (۲۵ مقاله داخلی و ۱۸ مقاله بین‌المللی) انتخاب شدند. فرآیند انتخاب با استفاده از چک لیست ارزیابی کیفیت کیفی (CASP[1]) که شامل سؤالاتی مانند «آیا اهداف پژوهش واضح است؟» و «آیا روش‌شناسی با اهداف همخوان است؟» بود، انجام شد تا اطمینان حاصل شود که مقالات انتخاب شده از اعتبار روش‌شناختی کافی برخوردارند. تعداد نمونه (۴۳ مقاله) براساس اصل اشباع نظری تعیین شد، به‌طوری‌که با افزودن مقالات جدید، اطلاعات اضافی قابل‌توجهی به داده‌ها اضافه نشد. ابزار گردآوری داده‌ها، فیش‌های پژوهشی استاندارد بود که برای استخراج اطلاعات کلیدی از مقالات طراحی شدند. این فیش‌ها شامل بخش‌هایی برای ثبت اطلاعات کتاب‌شناختی (نام نویسندگان، سال انتشار و عنوان)، روش‌شناسی مطالعه (رویکرد، ابزارها و روش تحلیل)، یافته‌های اصلی (مؤلفه‌های تربیت اخلاقی و شیوه‌های بازنمایی) و محدودیت‌های مطالعه بودند. کدگذاری باز ابتدا مفاهیم اولیه مانند «داستان‌های مسؤولانه» یا «تصاویر هویت‌ساز»؛ را شناسایی کرد. برای مثال، کد «داستان‌های مسؤولانه» از داستان‌های قهرمانان در کتاب‌های فارسی و هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی استخراج شد. کدها سپس به دسته‌های مفهومی مانند «مؤلفه‌های اخلاقی فردی» و «اجتماعی»؛ و نهایتاً به مضامین اصلی مانند «بازنمایی چندوجهی»؛ تبدیل شدند. برای اطمینان از دقت، فرآیند استخراج داده‌ها توسط دو پژوهشگر مستقل انجام شد. هر پژوهشگر به‌طور جداگانه فیش‌ها را تکمیل کرد و سپس داده‌های استخراج‌شده مقایسه شدند تا خطاهای احتمالی کاهش یابد. برای تضمین روایی، فرآیند کدگذاری و استخراج داده‌ها توسط دو پژوهشگر مستقل انجام گرفت و توافق بین‌کدگذارها با استفاده از شاخص کاپای کوهن محاسبه شد که به سطح ۰/۸۵ رسید (نشان‌دهنده توافق بالا). اختلافات در کدگذاری از طریق بحث و توافق بین پژوهشگران رفع شد. همچنین، برای افزایش پایایی، معیارهای ورود و خروج به‌صورت شفاف تعریف شدند و فرآیند جستجو و انتخاب مقالات به‌صورت نظام‌مند مستندسازی شد. بازنگری همکار توسط یک پژوهشگر سوم انجام گرفت تا اطمینان حاصل شود که فرآیند استخراج و تحلیل داده‌ها با چارچوب فراترکیب همخوانی دارد. تحلیل داده‌ها با استفاده از روش فراترکیب و براساس چارچوب شش‌مرحله‌ای روبرتس انجام شد. در مرحله اول، سؤال پژوهش، مطالعات انجام‌شده

1. Critical Appraisal Skills Program

چگونه مؤلفه‌های تربیت اخلاقی را در کتاب‌های درسی ابتدایی بازنمایی کرده‌اند و چه الگوهایی در این بازنمایی قابل شناسایی است؟ تدوین شد.

جدول ۱. مرحله اول: تعریف پرسش و محدوده موضوعی

گام‌های مرحله اول	توضیحات و اقدامات پژوهشی
شناسایی حوزه پژوهش	بررسی اهمیت تربیت اخلاقی در نظام آموزشی ایران و نقش کتاب‌های درسی ابتدایی در پرورش ارزش‌های اخلاقی مانند مسؤولیت‌پذیری، صداقت و همکاری
تدوین پرسش پژوهش	تعریف پرسش اصلی: «مطالعات انجام شده چگونه مؤلفه‌های تربیت اخلاقی را در کتاب‌های درسی ابتدایی بازنمایی کرده‌اند و چه الگوهایی در این بازنمایی قابل شناسایی است؟»
تعیین محدوده موضوعی	تمرکز بر بازنمایی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی مانند (مسؤولیت‌پذیری، احترام، صداقت، همکاری، صبر، عدالت، مهربانی) در کتاب‌های درسی ابتدایی از طریق متون داستانی، تصاویر و فعالیت‌های عملی
تعیین هدف پژوهش	توصیف و تحلیل شیوه‌های بازنمایی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی برای ارائه چارچوبی جامع جهت شناسایی نقاط قوت، کاستی‌ها، و فرصت‌های بهبود در محتوای آموزشی.
تعیین کاربرد پژوهش	ارائه راهکارهایی برای بهبود محتوای کتاب‌های درسی، سیاست‌گذاری آموزشی و ارتقای کیفیت تربیت اخلاقی در دوره ابتدایی.
برنامه‌ریزی برای سنتز	تدوین طرح نظام‌مند برای جستجو، انتخاب و تحلیل مطالعات مرتبط با استفاده از چارچوب فراترکیب روبرتس جهت آماده‌سازی داده‌ها برای مراحل بعدی.

در مرحله دوم، جستجوی نظام‌مند مقالات انجام گرفت.

جدول ۲. مرحله دوم: جستجوی نظام‌مند و انتخاب نمونه

گام‌های مرحله دوم	توضیحات و اقدامات پژوهشی
انتخاب پایگاه‌های داده داخلی و خارجی	پایگاه‌های داخلی شامل نورمگز، سیویلیکا و مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID) با بازه زمانی ۱۳۹۴ تا ۱۴۰۴ و پایگاه‌های خارجی شامل Web of Science، Scopus، Google Scholar با بازه زمانی ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۵ انتخاب شدند.
تعیین کلمات کلیدی و ترکیب‌های جستجو	استفاده از کلیدواژه‌های «تربیت اخلاقی»، «کتاب‌های درسی ابتدایی»، «بازنمایی اخلاق»، «تحلیل محتوا» و معادل‌های انگلیسی با عملگرهای برای جستجوی جامع.
اجرای جستجوی نظام‌مند	جستجوی هدفمند در پایگاه‌های منتخب با کلیدواژه‌ها و بازه‌های زمانی مشخص برای گردآوری مجموعه کامل مقالات مرتبط.
تعیین معیارهای ورود	انتخاب مقالاتی با تمرکز مستقیم یا غیرمستقیم بر بازنمایی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی ابتدایی، دارای روش‌شناسی معتبر و دسترسی به متن کامل.
تعیین معیارهای خروج	حذف مقالات غیرمرتبط، تکراری، فاقد روش‌شناسی شفاف یا خارج از بازه زمانی و موضوعی مانند (مقالات غیرمرتبط با دوره ابتدایی).
پالایش اولیه و انتخاب نمونه هدفمند	بررسی چکیده و متن کامل ۸۷ مقاله شناسایی شده و انتخاب ۴۳ مقاله (۲۵ داخلی، ۱۸ بین‌المللی) براساس معیارهای ورود و اصل اشباع نظری.

در مرحله سوم، مقالات با معیارهای ورود و خروج ارزیابی و انتخاب شدند.

جدول ۳. مرحله سوم: استخراج داده‌ها و ارزیابی کیفیت مقالات

گام‌های مرحله سوم	توضیحات و اقدامات پژوهشی
استخراج داده‌های مرتبط از مقالات منتخب	استخراج اطلاعات مربوط به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی مانند (مسؤولیت‌پذیری، مهربانی) و شیوه‌های بازنمایی (متون، تصاویر، فعالیت‌ها) با استفاده از فیش‌های پژوهشی استاندارد.
ارزیابی کیفیت پژوهش‌ها	ارزیابی مقالات براساس معیارهای کیفی CASP شفافیت روش‌شناسی، غنای داده‌ها، اعتبار تحلیل‌ها، و همخوانی با اهداف) برای اطمینان از کیفیت علمی.
بررسی کامل و بازبینی داده‌ها	بازخوانی دقیق داده‌های استخراج‌شده برای اطمینان از صحت و حذف اطلاعات ناقص یا غیرمرتبط.
کدگذاری داده‌ها	تخصیص کدهای مفهومی مانند («مسؤولیت‌پذیری در داستان‌ها») به داده‌ها برای سازماندهی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی.
دسته‌بندی و طبقه‌بندی موضوعات	گروه‌بندی کدها در دسته‌های مفهومی مانند («مؤلفه‌های اخلاقی فردی» و «مؤلفه‌های اخلاقی اجتماعی») برای تحلیل عمیق‌تر.
تضمین اعتبار تحلیل‌ها	استفاده از بررسی همکارانه و تطبیق داده‌ها با منابع متعدد برای افزایش روایی و پایایی تحلیل‌ها.

در مرحله چهارم، داده‌ها از مقالات انتخاب شده استخراج شدند. این داده‌ها شامل مؤلفه‌های تربیت اخلاقی مانند (مسؤولیت‌پذیری، فضایل انسانی، خودآگاهی هیجانی) و شیوه‌های بازنمایی (متون داستانی، تصاویر و فعالیت‌های عملی) بودند.

جدول ۴. مرحله چهارم: تحلیل و تلفیق داده‌ها

گام‌های مرحله چهارم	توضیحات و اقدامات پژوهشی
تحلیل داده‌های کدگذاری شده	بررسی کدها و مضامین برای شناسایی الگوهای بازنمایی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی مانند (استفاده از تصاویر برای تقویت همکاری) در کتاب‌های درسی ابتدایی.
تلفیق یافته‌ها از منابع مختلف	ادغام یافته‌های کیفی مقالات با روش مقایسه مداوم برای ارائه دیدگاهی یکپارچه از شیوه‌های بازنمایی.
شناسایی نقاط قوت و ضعف محتوا	ارزیابی میزان پوشش مؤلفه‌های تربیت اخلاقی و شناسایی کاستی‌ها مانند (کمبود بازنمایی مهارت‌های تصمیم‌گیری اخلاقی) در مقالات.
استخراج الگوهای مفهومی و نظری	تدوین تم‌های جامع مانند («بازنمایی چندوجهی تربیت اخلاقی») برای ارائه چارچوبی جدید از شیوه‌های بازنمایی.
تهیه گزارش تحلیلی سیستماتیک	نگارش گزارش تحلیلی نظام‌مند برای ارائه فرآیند تلفیق بدون نتیجه‌گیری کلی، متمرکز بر چگونگی تحلیل و ترکیب داده‌ها.
بررسی اعتبار تحلیل‌ها و نتیجه‌گیری موقت	بازنگری تحلیل‌ها با بازخورد همکاران و متخصصان برای اطمینان از دقت و انسجام یافته‌های تلفیقی.

در مرحله پنجم، تحلیل و ترکیب کیفی داده‌ها انجام شد. برخلاف تحلیل مضمون معمولی که به دسته‌بندی ساده مضامین می‌پردازد، فراترکیب در این مطالعه به ادغام و بازتفسیر یافته‌های کیفی برای تولید دانش جدید متمرکز بود. ابتدا، کدگذاری باز بر روی یافته‌های مقالات انجام شد تا مفاهیم اولیه مانند («مسؤولیت‌پذیری در داستان‌ها» یا «تصاویر تقویت‌کننده هویت ملی») شناسایی شوند. سپس، کدها به دسته‌های مفهومی مانند («مؤلفه‌های اخلاقی فردی» و «مؤلفه‌های اخلاقی اجتماعی») طبقه‌بندی شدند. در نهایت، این دسته‌ها از طریق مقایسه مداوم ادغام شدند تا تم‌های جامع‌تر مانند «بازنمایی چندوجهی تربیت اخلاقی» و «الگوهای تعاملی در یادگیری اخلاق» استخراج شوند. این فرآیند به تولید دیدگاهی یکپارچه از شیوه‌های بازنمایی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی ابتدایی منجر شد که فراتر از خلاصه‌سازی صرف یافته‌ها بود.

جدول ۵. مرحله پنجم: ارزیابی کیفیت و اعتبار یافته‌ها

گام‌های مرحله پنجم	توضیحات و اقدامات پژوهشی
انتخاب معیارهای ارزیابی کیفیت	تعیین معیارهای کیفی (شفافیت روش‌شناسی، جامعیت داده‌ها، اعتبار تحلیل‌ها) بر اساس استانداردهای پژوهش کیفی.
بررسی دقیق مقالات منتخب	مطالعه کامل ۴۳ مقاله با تمرکز بر روش‌شناسی، غنای داده‌ها، و انطباق با اهداف پژوهش برای تأیید کیفیت.
استفاده از بازخورد تخصصی	دریافت بازخورد از پژوهشگران حوزه تربیت اخلاقی برای بهبود دقت تحلیل‌ها و یافته‌ها.
ثبت نتایج ارزیابی و پالایش نهایی	مستندسازی نتایج ارزیابی کیفیت و حذف داده‌های غیرمعتبر یا اصلاح آنها برای اطمینان از صحت یافته‌ها.

در مرحله ششم، یافته‌های سنتز شده به‌صورت مضامین و الگوهای مفهومی ارائه شدند. این مضامین نه تنها شیوه‌های بازنمایی مانند (استفاده از متون داستانی برای تقویت مهربانی یا فعالیت‌های گروهی برای آموزش همکاری) را توصیف کردند، بلکه چارچوبی جدید برای درک تأثیر این شیوه‌ها بر تربیت اخلاقی دانش‌آموزان ارائه دادند. برای مثال، تم «بازنمایی چندوجهی» نشان داد که ترکیب متون، تصاویر و فعالیت‌های عملی، یادگیری عمیق‌تر اخلاق را تسهیل می‌کند. این فرآیند با تأکید بر تولید دانش جدید، از نتیجه‌گیری‌های کلی روش‌شناختی اجتناب کرد و بر چگونگی انجام پژوهش متمرکز ماند.

جدول ۶. مرحله ششم: تلفیق و ارائه نتایج

گام‌های مرحله ششم	توضیحات و اقدامات پژوهشی
استخراج داده‌های کلیدی	گردآوری داده‌های مرتبط با مؤلفه‌های تربیت اخلاقی مانند (صداقت، همکاری) و شیوه‌های بازنمایی از ۴۳ مقاله پس از ارزیابی کیفیت.
کدگذاری و دسته‌بندی مضامین	کدگذاری باز داده‌ها و طبقه‌بندی مضامین مانند («بازنمایی از طریق متون داستانی») برای سازماندهی یافته‌ها.
شناسایی الگوها و روندها	تحلیل مضامین تکرارشونده برای شناسایی الگوهای بازنمایی مانند (استفاده از فعالیت‌های گروهی برای آموزش همکاری) در کتاب‌های درسی ابتدایی.
تلفیق نتایج و تدوین گزارش نهایی	ادغام یافته‌ها در قالب تم‌های جامع مانند («بازنمایی چندوجهی تربیت اخلاقی») و ارائه گزارش نظام‌مند برای تبیین چارچوبی جدید از بازنمایی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی.

یافته‌ها

تحلیل فراترکیبی ۴۳ مقاله (۲۵ داخلی و ۱۸ بین‌المللی) با استفاده از چارچوب شش‌مرحله‌ای روبرتس (روبرتس و همکاران، ۲۰۰۶) نشان داد که کتاب‌های درسی ابتدایی ایران مؤلفه‌های تربیت اخلاقی را از طریق ابزارهای چندگانه (متون داستانی، تصاویر، فعالیت‌های عملی، دیالوگ‌ها و تمرین‌های گروهی) به‌صورت نظام‌مند بازنمایی کرده‌اند. این بازنمایی‌ها با هدف پرورش مهارت‌های عملی و ارزش‌های اخلاقی طراحی شده‌اند و فراتر از انتقال مفاهیم نظری، به تجربه‌های یادگیری چندحسی منجر شده‌اند. سنتز یافته‌ها سه الگوی اصلی بازنمایی را شناسایی کرد:

بازنمایی چندوجهی: ترکیب متون داستانی، تصاویر و فعالیت‌های عملی، یادگیری چند حسی را تقویت کرده و درک عمیق‌تری از ارزش‌های اخلاقی ایجاد کرده است.

بازنمایی تعاملی: فعالیت‌های گروهی، دیالوگ‌ها و بازی‌های نقش‌آفرینی، مهارت‌های اجتماعی و اخلاقی را از طریق مشارکت فعال دانش‌آموزان پرورش داده‌اند.

بازنمایی زمینه‌محور: پیوند ارزش‌های اخلاقی با فرهنگ اسلامی- ایرانی و نیازهای روزمره مانند (حفاظت از محیط زیست)، هویت فرهنگی و کاربردی‌بودن آموزش را ارتقا داده است.

جدول ۷. موضوعات محوری تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی: اجزاء، شیوه‌های بازنمایی و اهمیت آنها

موضوع محوری	اجزاء و ویژگی‌های مرتبط	شیوه‌های بازنمایی	اهمیت موضوع
مسؤولیت‌پذیری فردی و اجتماعی	انجام وظایف شخصی، رعایت نظم، احترام به قوانین، مشارکت گروهی، حفاظت از محیط زیست	داستان‌های قهرمانان مسؤول مانند (داستان‌های ادبیات فارسی)، پروژه‌های عملی مانند (پاکسازی محیط)، تمرین‌های گروهی تقسیم وظایف	تقویت تعهد به جامعه و رفتار قانون‌مدار، پرورش شهروندانی مشارکت‌جو
فضایل انسانی بنیادین	صداقت، مهربانی، صبر، عدالت، همدلی، تواضع	حکایات اخلاقی مانند (سعدی و گلستان)، تصاویر شخصیت‌های مهربان، دیالوگ‌های کلاسی درباره عدالت	شکل‌گیری شخصیت اخلاقی، ایجاد محیطی همدلانه و محترمانه
خودآگاهی و مهارت‌های هیجانی	مدیریت خشم، اعتماد به نفس، خودانضباطی، تاب‌آوری، مثبت‌اندیشی	فعالیت‌های بازتابی مانند (نوشتن احساسات)، داستان‌های انگیزشی، تصاویر امیدبخش	ارتقای سلامت روانی، کاهش استرس، افزایش انگیزه تحصیلی
تصمیم‌گیری اخلاقی	تفکر انتقادی، حل تعارض مسالمت‌آمیز، تمییز درست از نادرست	سناریوهای اخلاقی در متون درسی، دیالوگ‌های گروهی، داستان‌های چالشی	قویت توانمندی‌های شناختی ترویج رفتار مسؤولانه در موقعیت‌های پیچیده
ارزش‌های معنوی و دینی	ایمان، تقوا، شکرگزاری، آداب مذهبی و توکل	داستان‌های قرآنی، تصاویر نمادهای دینی، فعالیت‌های نیایش و دعا	تقویت هویت دینی و ملی، ایجاد آرامش معنوی و رفتارهای سازنده
مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی	گوش دادن فعال، بیان محترمانه، مدیریت تعارض، همدلی	بازی‌های نقش‌آفرینی، داستان‌های تعاملی، فعالیت‌های گروهی مانند (بحث‌های کلاسی)	پرورش روابط سالم، ایجاد محیطی مثبت و حمایتگر
ارزش‌های فرهنگی و ملی	احترام به سنت‌ها، وطن‌دوستی، حفظ میراث فرهنگی	داستان‌های تاریخی مانند (شاهنامه)، تصاویر نمادهای ملی، فعالیت‌های فرهنگی مانند (جشن‌های سنتی)	تقویت هویت ملی و فرهنگی، افزایش انسجام اجتماعی
نگرش‌های زیست‌محیطی	حفاظت از طبیعت، صرفه‌جویی، احترام به موجودات زنده	داستان‌های طبیعت‌محور، پروژه‌های عملی مانند (کاشت درخت)، تصاویر محیطی	ترویج مسؤولیت زیست‌محیطی، ارتقای سلامت جسمی و روانی
ارزش‌های کار و تلاش	پشتکار، هدف‌گذاری و انگیزه یادگیری	داستان‌های موفقیت مانند (زندگی‌نامه مشاهیر)، تمرین‌های هدف‌گذاری، تصاویر تلاشگران	ایجاد فرهنگ تلاش و پیشرفت، تقویت خودباوری و انگیزه
رفتارهای اخلاقی روزمره	ادب، کمک به نیازمندان، مهربانی و عذرخواهی	داستان‌های روزمره، فعالیت‌های خیرخواهانه مانند (کمک به همکلاسی‌ها)، دیالوگ‌های کلاسی	نهادینه‌سازی اخلاق در زندگی واقعی، ایجاد فضای محبت‌آمیز

جدول ۷، با ارائه ده موضوع محوری تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، ساختاری جامع و یکپارچه را با اجزاء مانند (تقوا، تفکر انتقادی، احترام به طبیعت و...)، شیوه‌های بازنمایی (داستان‌های طبیعت‌محور، فعالیت‌های نیایش، سناریوهای اخلاقی و...) و اهمیت آنها (ارتقای سلامت روانی، تقویت هویت ملی و دینی و...) فراهم کرده است. این جدول، با بهره‌گیری از روش فراترکیب، الگوهای کلیدی ادبیات را تلفیق کرده و چارچوبی منسجم برای پرورش ارزش‌های اخلاقی ارائه می‌دهد. شیوه‌های بازنمایی متنوع، مانند حکایات گلستان سعدی، بازی‌های نقش‌آفرینی و پروژه‌های عملی نظیر کاشت درخت، یادگیری را برای دانش‌آموزان جذاب و متناسب با زمینه‌های فرهنگی و روانی کرده است. تأکید بر مضامین مهارت‌های ارتباطی، خودآگاهی هیجانی و ارزش‌های فرهنگی، به پرورش شهروندانی مسؤولیت‌پذیر و متعهد به جامعه کمک می‌کند. پیوند بین مضامین بویژه ارتباط ارزش‌های معنوی با مهارت‌های اجتماعی، رویکردی کل‌نگر به تربیت اخلاقی را نشان می‌دهد. تحلیل فراترکیب این جدول، با شناسایی شکاف‌های جزئی مانند (توجه محدود به حل تعارض)، زمینه را برای بهبود برنامه‌های درسی فراهم می‌سازد. این جدول، با ارائه چارچوبی علمی و کاربردی به نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی در آموزش ابتدایی کمک شایانی می‌کند.

جدول ۸. کدهای اولیه، مضامین فرعی، مضامین اصلی و شیوه‌های بازنمایی تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی

شیوه‌های بازنمایی	مضمون اصلی	مضمون فرعی	کد اولیه
داستان‌های قهرمانان مسؤول مانند (فارسی پایه سوم)	مسؤولیت‌پذیری فردی و اجتماعی	مسؤولیت فردی	انجام وظایف شخصی
پروژه‌های عملی مانند نظم‌دهی کلاس	مسؤولیت‌پذیری فردی و اجتماعی	مسؤولیت فردی	رعایت نظم
تمرین‌های گروهی تقسیم وظایف	مسؤولیت‌پذیری فردی و اجتماعی	مسؤولیت اجتماعی	احترام به قوانین
پروژه‌های عملی مانند پاکسازی محیط	مسؤولیت‌پذیری فردی و اجتماعی	مسؤولیت اجتماعی	مشارکت گروهی
حکایات اخلاقی مانند (گلستان سعدی)	فضایل انسانی بنیادین	فضایل اخلاقی	صداقت
تصاویر شخصیت‌های مهربان	فضایل انسانی بنیادین	فضایل اخلاقی	مهربانی
دیالوگ‌های کلاسی درباره صبر	فضایل انسانی بنیادین	فضایل اخلاقی	صبر

جدول ۸. کدهای اولیه، مضامین فرعی، مضامین اصلی و شیوه‌های بازنمایی تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی

شیوه‌های بازنمایی	مضمون اصلی	مضمون فرعی	کد اولیه
داستان‌های تعاملی گروهی	فضایل انسانی بنیادین	روابط همدلانه	همدلی
حکایات اخلاقی	فضایل انسانی بنیادین	روابط همدلانه	تواضع
فعالیت‌های بازتابی مانند (نوشتن احساسات)	خودآگاهی و مهارت‌های هیجانی	خودآگاهی هیجانی	مدیریت خشم
داستان‌های انگیزشی	خودآگاهی و مهارت‌های هیجانی	خودآگاهی هیجانی	اعتماد به نفس
تصاویر امیدبخش	خودآگاهی و مهارت‌های هیجانی	سلامت روانی	تاب‌آوری
فعالیت‌های بازتابی	خودآگاهی و مهارت‌های هیجانی	سلامت روانی	مثبت‌اندیشی
سناریوهای اخلاقی مانند (مطالعات اجتماعی)	تصمیم‌گیری اخلاقی	تصمیم‌گیری آگاهانه	تفکر انتقادی
دیالوگ‌های گروهی	تصمیم‌گیری اخلاقی	تصمیم‌گیری آگاهانه	حل تعارض
داستان‌های چالشی	تصمیم‌گیری اخلاقی	حل مسأله	تمییز درست از نادرست
داستان‌های قرآنی مانند (هدیه‌های آسمان)	ارزش‌های معنوی و دینی	ارزش‌های دینی	ایمان
تصاویر نمادهای دینی	ارزش‌های معنوی و دینی	ارزش‌های دینی	تقوا
فعالیت‌های نیایش	ارزش‌های معنوی و دینی	هویت دینی	شکرگزاری
داستان‌های قرآنی	ارزش‌های معنوی و دینی	هویت دینی	آداب مذهبی
بازی‌های نقش‌آفرینی	مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی	مهارت‌های ارتباطی	گوش دادن فعال
داستان‌های تعاملی	مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی	مهارت‌های ارتباطی	بیان محترمانه
فعالیت‌های گروهی	مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی	روابط اجتماعی	مدیریت تعارض
دیالوگ‌های کلاسی	مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی	روابط اجتماعی	همدلی
داستان‌های تاریخی مانند (شاهنامه)	ارزش‌های فرهنگی و ملی	هویت فرهنگی	احترام به سنت‌ها
تصاویر نمادهای ملی	ارزش‌های فرهنگی و ملی	هویت فرهنگی	وطن‌دوستی
فعالیت‌های فرهنگی مانند جشن‌های سنتی	ارزش‌های فرهنگی و ملی	تعلق ملی	حفظ میراث فرهنگی
داستان‌های طبیعت‌محور مانند (علوم تجربی)	نگرش‌های زیست‌محیطی	مسؤولیت زیست‌محیطی	حفاظت از طبیعت

جدول ۸. کدهای اولیه، مضامین فرعی، مضامین اصلی و شیوه‌های بازنمایی تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی

شیوه‌های بازنمایی	مضمون اصلی	مضمون فرعی	کد اولیه
پروژه‌های عملی مانند (کاشت درخت)	نگرش‌های زیست‌محیطی	مسؤولیت زیست‌محیطی	صرفه‌جویی
تصاویر محیطی	نگرش‌های زیست‌محیطی	پایداری محیطی	احترام به موجودات زنده
داستان‌های موفقیت مانند (زندگی‌نامه مشاهیر)	ارزش‌های کار و تلاش	فرهنگ تلاش	پشتکار
تمرین‌های هدف‌گذاری	ارزش‌های کار و تلاش	فرهنگ تلاش	هدف‌گذاری
تصاویر تلاشگران	ارزش‌های کار و تلاش	رشد فردی	انگیزه یادگیری
داستان‌های روزمره مانند (داستان‌های خانوادگی)	رفتارهای اخلاقی روزمره	رفتارهای نیکو	ادب
فعالیت‌های خیرخواهانه مانند (کمک به همکلاسی‌ها)	رفتارهای اخلاقی روزمره	رفتارهای نیکو	کمک به نیازمندان
دیالوگ‌های کلاسی	رفتارهای اخلاقی روزمره	اخلاق اجتماعی	مهربانی
داستان‌های روزمره	رفتارهای اخلاقی روزمره	اخلاق اجتماعی	عذرخواهی

جدول ۸، با سازمان‌دهی دقیق کدهای اولیه، مضامین فرعی و اصلی تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، چارچوبی جامع و نظام‌مند ارائه کرده که ارزش‌های اخلاقی را از طریق ده مضمون کلیدی مانند (مسؤولیت‌پذیری، فضایل انسانی، خودآگاهی هیجانی و...) و شیوه‌های بازنمایی متنوع (داستان‌های قرآنی، پروژه‌های عملی، حکایات سعدی و...) تبیین می‌کند. این جدول با بهره‌گیری از روش فراترکیب، الگوهای استخراج‌شده از متون درسی را به‌گونه‌ای تلفیق کرده که پیوند عمیق بین ارزش‌های دینی، فرهنگی و اجتماعی را نشان می‌دهد. شیوه‌های بازنمایی نظیر داستان‌های تاریخی شاهنامه، فعالیت‌های گروهی مانند کاشت درخت و دیالوگ‌های کلاسی، یادگیری را برای دانش‌آموزان ابتدایی جذاب، تعاملی و متناسب با نیازهای روانی و فرهنگی آنها کرده است. مضامین فرعی مانند خودآگاهی هیجانی و مهارت‌های ارتباطی با کدهایی نظیر مدیریت خشم و گوش دادن فعال، به پرورش شهروندانی خودآگاه و متعهد کمک می‌کنند. تأکید بر نگرش‌های زیست‌محیطی و ارزش‌های کار و تلاش از طریق پروژه‌های عملی و داستان‌های موفقیت، مسؤولیت‌پذیری و خودباوری را تقویت می‌کند. روابط بین مضامین، بویژه هم‌افزایی ارزش‌های

معنوی و مهارت‌های اجتماعی، رویکردی کل‌نگر به تربیت اخلاقی را منعکس می‌کند. تحلیل فراترکیب این جدول، با شناسایی پیوندهای بین‌رشته‌ای و شکاف‌های جزئی مانند (تمرکز محدود بر حل تعارض)، زمینه را برای پژوهش‌های آتی هموار می‌سازد. این ساختار دقیق، چارچوبی علمی و الهام‌بخش برای طراحی برنامه‌های درسی اخلاق‌محور ارائه می‌دهد. جدول (۸)، با تلفیق ارزش‌های چندگانه در قالب فعالیت‌های کاربردی، به نهادینه‌سازی تربیت اخلاقی در آموزش ابتدایی کمک شایانی می‌کند و راهگشای پرورش نسلی متعهد و اخلاق‌مدار است.

سنتز یافته‌ها: سنتز فراترکیبی ۴۳ مقاله نشان می‌دهد که بازنمایی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی ابتدایی از طریق ترکیبی از ابزارهای آموزشی چندگانه انجام شده است که هر یک به یادگیری عمیق و کاربردی ارزش‌ها کمک کرده‌اند:

مسؤولیت‌پذیری فردی و اجتماعی: مطالعات بررسی شده نشان می‌دهند که داستان‌های قهرمانان مسؤول مانند (داستان‌های فارسی پایه سوم) و پروژه‌های عملی مانند پاکسازی محیط، حس تعهد و رفتار قانون‌مدار را تقویت می‌کنند.

فضایل انسانی بنیادین: مقالات تحلیل‌شده نشان می‌دهند که حکایات اخلاقی مانند (گلستان سعدی در کتاب فارسی پایه پنجم) و تصاویر شخصیت‌های مهربان، ارزش‌هایی مانند صداقت و همدلی را به‌صورت بصری و روایی منتقل کرده و روابط همدلانه را تقویت می‌کنند.

خودآگاهی و مهارت‌های هیجانی: مطالعات نشان می‌دهند که فعالیت‌های بازتابی مانند (نوشتن احساسات در هدیه‌های آسمان) و داستان‌های انگیزشی، مدیریت خشم و تاب‌آوری را آموزش داده و سلامت روانی را ارتقا می‌دهند.

تصمیم‌گیری اخلاقی: سنتز مقالات نشان می‌دهد که سناریوهای اخلاقی مانند (موقعیت‌های چالشی در مطالعات اجتماعی) و دیالوگ‌های گروهی، تفکر انتقادی و انتخاب‌های مسؤولانه را تقویت می‌کنند.

ارزش‌های معنوی و دینی: مقالات نشان می‌دهند که داستان‌های قرآنی و فعالیت‌های نیایش مانند (هدیه‌های آسمان)، هویت دینی و آرامش معنوی را در دانش‌آموزان نهادینه می‌کنند.

مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی: مطالعات نشان می‌دهند که بازی‌های نقش‌آفرینی و داستان‌های تعاملی مانند (داستان‌های گروهی در فارسی)، مهارت‌های ارتباطی و روابط سالم را تقویت می‌کنند.

ارزش‌های فرهنگی و ملی: تحلیل مقالات نشان می‌دهد که داستان‌های تاریخی مانند (شاهنامه در فارسی پایه ششم) و فعالیت‌های فرهنگی، هویت ملی و انسجام اجتماعی را ارتقا می‌دهند.
نگرش‌های زیست‌محیطی: مطالعات نشان می‌دهند که داستان‌های طبیعت‌محور مانند (علوم تجربی پایه چهارم) و پروژه‌های کاشت درخت، مسؤولیت زیست‌محیطی را ترویج می‌دهند.
ارزش‌های کار و تلاش: سنتز مقالات نشان می‌دهد که داستان‌های موفقیت مانند (زندگی‌نامه مشاهیر در مطالعات اجتماعی) و تمرین‌های هدف‌گذاری، فرهنگ تلاش و خودباوری را نهادینه می‌کنند.
رفتارهای اخلاقی روزمره: مقالات نشان می‌دهند که داستان‌های روزمره و فعالیت‌های خیرخواهانه مانند (کمک به همکلاسی‌ها در فارسی)، رفتارهای نیکو را در زندگی واقعی نهادینه می‌کنند.
سنتز یافته‌ها نشان می‌دهد که رویکرد غالب در بازنمایی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی، تلفیق محتوای نظری مانند (داستان‌ها و حکایات) با فعالیت‌های کاربردی مانند (پروژه‌های گروهی و دیالوگ‌ها) است. این تلفیق که در تمام مضامین اصلی مشاهده شد، یادگیری عمیق و تجربه‌محور را تسهیل کرده و دانش‌آموزان را برای ایفای نقش‌های اخلاقی در زندگی واقعی آماده می‌کند. همچنین، پیوند مستمر ارزش‌های اخلاقی با فرهنگ اسلامی- ایرانی مانند (داستان‌های قرآنی و شاهنامه) و نیازهای روزمره مانند (حفاظت از محیط زیست) یک الگوی زمینه‌محور را شکل داده که هویت فرهنگی و کاربردی‌بودن آموزش را تقویت می‌کند. با این حال، تحلیل‌ها نشان می‌دهند که بازنمایی مهارت‌های اخلاقی در موقعیت‌های پیچیده؛ مانند رفتار مسؤولانه در فضای مجازی، محدود است و نیاز به بازنگری محتوا را برجسته می‌کند. این الگوها چارچوبی نوین برای بهبود محتوای آموزشی و سیاست‌گذاری تربیتی ارائه می‌دهند.

شکل ۱. مضامین اصلی و فرعی تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی

بحث و نتیجه‌گیری

سنتز فراترکیبی ۴۳ مقاله (۲۵ داخلی در بازه ۱۳۹۴ تا ۱۴۰۴ و ۱۸ بین‌المللی در بازه ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۵) با استفاده از چارچوب شش‌مرحله‌ای روبرتس نشان داد که کتاب‌های درسی ابتدایی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی را از طریق ابزارهای چندگانه‌ای مانند داستان‌های روایی، تصاویر، فعالیت‌های عملی، دیالوگ‌های کلاسی، حکایات و بازی‌های نقش‌آفرینی به‌صورت نظام‌مند بازنمایی کرده‌اند. این یافته‌ها، که در پاسخ به پرسش پژوهش که چگونه مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی ابتدایی بازنمایی شده‌اند و چه الگوهایی در این بازنمایی قابل شناسایی است؟ ارائه شدند، نه تنها نقاط قوت محتوای آموزشی ایران را برجسته می‌کنند، بلکه زمینه‌ای برای بهبود سیاست‌گذاری تربیتی و طراحی محتوای درسی فراهم می‌سازند. در این بخش، یافته‌ها با پیشینه پژوهش تطبیق داده شده، الگوهای کلی تحلیل می‌شوند، و پیشنهادهای عملی و جهت‌گیری‌های آینده ارائه می‌گردند. یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهند که بازنمایی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی ابتدایی از طریق سه الگوی اصلی (چندوجهی، تعاملی و زمینه‌محور) انجام شده است. این الگوها با مطالعات پیشین همخوانی دارند. برای نمونه، سندلوسکی و باروسو (۲۰۰۷) تأکید کرده‌اند که بازنمایی

چندوجهی (ترکیب داستان، تصویر و فعالیت عملی) یادگیری عمیق را تسهیل می‌کند، زیرا دانش‌آموزان از طریق حواس چندگانه با مفاهیم درگیر می‌شوند. در این مطالعه، داستان‌های قهرمانان مسؤول مانند (فارسی پایه سوم) و پروژه‌های عملی مانند پاکسازی محیط، حس تعهد و رفتار قانون‌مدار را تقویت کرده‌اند. این امر با یافته‌های سیگیو (۲۰۱۷) همخوان است که نشان داد فعالیت‌های عملی در آموزش ارزش‌های اخلاقی، رفتارهای مسؤولانه را در دانش‌آموزان نهادینه می‌کنند. الگوی بازنمایی تعاملی، که از طریق بازی‌های نقش‌آفرینی و دیالوگ‌های کلاسی مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی را تقویت می‌کند، با نتایج استیونسون (۲۰۱۶) هم‌راستا است که نشان داد فعالیت‌های گروهی، روابط همدلانه و مدیریت تعارض را بهبود می‌بخشند. این الگو بویژه در آموزش مهارت‌های ارتباطی و تصمیم‌گیری اخلاقی مؤثر بوده، زیرا دانش‌آموزان را در موقعیت‌های واقعی درگیر می‌کند. هم‌چنین، الگوی زمینه‌محور، که ارزش‌های اخلاقی را با فرهنگ اسلامی- ایرانی مانند (داستان‌های قرآنی در هدیه‌های آسمان) و نیازهای روزمره مانند (حفاظت از محیط زیست) پیوند می‌دهد، با یافته‌های نیک‌پناه (۱۴۰۱) همخوانی دارد که بر نقش محتوای فرهنگی در تقویت هویت ملی تأکید کرده است. این پیوند زمینه‌محور، یادگیری را مرتبط و معنادار می‌سازد، که با نظریه یادگیری اجتماعی بندورا سازگار است، که یادگیری را نتیجه تعامل با محیط فرهنگی و اجتماعی می‌داند. با این حال، تحلیل‌ها نشان می‌دهند که بازنمایی برخی مؤلفه‌ها، مانند مهارت‌های اخلاقی در موقعیت‌های پیچیده مانند (رفتار مسؤولانه در فضای مجازی)، محدود است. این کاستی با یافته‌های بین‌المللی همخوان است که نشان می‌دهند محتوای آموزشی اغلب به مسائل نوظهور مانند اخلاق دیجیتال کمتر توجه کرده‌اند. این امر نیاز به بازنگری محتوا برای پاسخ‌گویی به چالش‌های دنیای معاصر را برجسته می‌کند.

سنتز یافته‌ها، سه الگوی کلیدی بازنمایی را شناسایی کرد که دانش جدیدی درباره چگونگی آموزش تربیت اخلاقی ارائه می‌دهند:

تلفیق نظری- کاربردی: ترکیب محتوای نظری مانند (داستان‌های قرآنی و حکایات سعدی) با فعالیت‌های کاربردی مانند (پروژه‌های کاشت درخت و دیالوگ‌های کلاسی) در تمام مضامین اصلی مشاهده شد. این تلفیق، یادگیری عمیق را تسهیل کرده و دانش‌آموزان را برای ایفای نقش‌های اخلاقی در زندگی واقعی آماده می‌کند. برای نمونه، داستان‌های موفقیت در مطالعات اجتماعی و تمرین‌های هدف‌گذاری، فرهنگ تلاش و خودباوری را تقویت کرده‌اند.

زمینه محوری فرهنگی: پیوند مستمر ارزش‌های اخلاقی با فرهنگ اسلامی- ایرانی مانند (داستان‌های شاهنامه و هدیه‌های آسمان) هویت فرهنگی و ملی را تقویت کرده است. این الگو نه‌تنها انسجام اجتماعی را ارتقا می‌دهد، بلکه یادگیری را برای دانش‌آموزان معنادار می‌سازد، زیرا ارزش‌ها در بستر فرهنگ بومی ارائه می‌شوند.

تمرکز بر تجربه محوری: استفاده از فعالیت‌های عملی مانند (پاک‌سازی محیط و کاشت درخت) و بازی‌های نقش‌آفرینی، دانش‌آموزان را در فرآیند یادگیری فعال کرده و مهارت‌های عملی مانند مسؤولیت‌پذیری و همدلی را نهادینه می‌کند. این الگو با نظریه یادگیری تجربی کلب همخوان است که یادگیری را نتیجه تجربه‌های مستقیم می‌داند.

این الگوها نشان‌دهنده رویکردی نظام‌مند و خلاقانه در طراحی محتوای آموزشی ایران هستند که فراتر از انتقال مفاهیم نظری، به پرورش مهارت‌های عملی و ارزش‌های اخلاقی می‌پردازد. با این حال، محدودیت در بازنمایی برخی مؤلفه‌ها، مانند مهارت‌های اخلاقی در فضای مجازی، فرصتی برای بازنگری و نوآوری در محتوای درسی فراهم می‌کند.

این مطالعه با وجود جامعیت در سنتز ۴۳ مقاله، محدودیت‌هایی نیز دارد. نخست، تمرکز بر کتاب‌های درسی ابتدایی ایران ممکن است یافته‌ها را به زمینه‌های فرهنگی خاص محدود کند. مطالعات آینده می‌توانند بازنمایی تربیت اخلاقی را در سایر نظام‌های آموزشی یا مقاطع تحصیلی بررسی کنند تا قابلیت تعمیم یافته‌ها افزایش یابد. دوم، کمبود داده‌ها درباره بازنمایی مهارت‌های اخلاقی در فضای مجازی نشان‌دهنده شکاف در پژوهش‌های موجود است. پژوهش‌های آینده می‌توانند با تحلیل محتوای درسی مرتبط با فناوری‌های نوظهور، این شکاف را پر کنند. سوم، این مطالعه بر تحلیل محتوای کتاب‌های درسی متمرکز بود و تأثیر واقعی این بازنمایی‌ها بر رفتار دانش‌آموزان بررسی نشد. مطالعات تجربی آینده می‌توانند اثربخشی این ابزارها را در کلاس‌های درس ارزیابی کنند.

این فراترکیب نشان داد که کتاب‌های درسی ابتدایی ایران با استفاده از ابزارهای چندگانه (داستان، تصویر و فعالیت عملی) و الگوهای بازنمایی چندوجهی، تعاملی و زمینه‌محور، مؤلفه‌های تربیت اخلاقی را به‌صورت نظام‌مند ارائه کرده‌اند. این رویکرد، که ریشه در فرهنگ اسلامی -ایرانی دارد، نه‌تنها ارزش‌های اخلاقی مانند مسؤولیت‌پذیری، همدلی و وطن‌دوستی را تقویت می‌کند، بلکه دانش‌آموزان را برای ایفای نقش‌های اخلاقی در زندگی واقعی آماده می‌سازد. با این حال،

کاستی‌هایی مانند کمبود بازنمایی مهارت‌های اخلاقی در موقعیت‌های نوظهور، فرصت‌هایی برای بهبود محتوای درسی فراهم می‌کنند. پیشنهادهای ارائه‌شده، از جمله تقویت ابزارهای چندوجهی، توسعه فعالیت‌های تعاملی و توجه به مسائل دیجیتال، می‌توانند به بهبود کیفیت آموزش تربیت اخلاقی کمک کنند. این مطالعه چارچوبی نوین برای سیاست‌گذاری تربیتی ارائه می‌دهد و زمینه‌ساز پرورش نسلی اخلاق‌مدار، آگاه، و متعهد به ارزش‌های فردی و اجتماعی است. یافته‌های این مطالعه پیامدهای عملی متعددی برای سیاست‌گذاران آموزشی، طراحان برنامه درسی و معلمان دارند:

- تقویت ابزارهای چند وجهی: با توجه به اثربخشی بازنمایی چند وجهی، پیشنهاد می‌شود محتوای درسی با ترکیب بیشتر داستان‌های روایی، تصاویر و فعالیت‌های عملی غنی شود. برای نمونه، افزودن داستان‌های مدرن با محوریت مسؤولیت‌پذیری در فضای مجازی می‌تواند به آموزش مهارت‌های نوظهور کمک کند.
- توسعه فعالیت‌های تعاملی: بازی‌های نقش‌آفرینی و دیالوگ‌های کلاسی باید در کتاب‌های درسی به‌عنوان ابزارهای اصلی آموزش مهارت‌های اجتماعی و تصمیم‌گیری اخلاقی گنجانده شوند. معلمان می‌توانند از فعالیت‌های گروهی مانند بحث‌های کلاسی درباره حل تعارض استفاده کنند تا مهارت‌های ارتباطی را تقویت کنند.
- تقویت پیوند فرهنگی: محتوای درسی باید پیوندهای بیشتری با فرهنگ اسلامی- ایرانی مانند (حکایات سعدی و داستان‌های قرآن) ایجاد کند تا هویت فرهنگی و ملی دانش‌آموزان را تقویت کند. این امر می‌تواند از طریق افزودن فعالیت‌های فرهنگی مانند جشنواره‌های سنتی در برنامه درسی محقق شود.
- توجه به مسائل نوظهور: با توجه به محدودیت در بازنمایی مهارت‌های اخلاقی در موقعیت‌های پیچیده مانند (فضای مجازی)، پیشنهاد می‌شود محتوای درسی با سناریوهای مدرن و فعالیت‌های عملی مرتبط با اخلاق دیجیتال غنی شود. این امر به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا در دنیای دیجیتال رفتار مسؤولانه‌ای داشته باشند.
- آموزش معلمان: برای اجرای مؤثر این بازنمایی‌ها، برنامه‌های آموزش معلمان باید بر استفاده از ابزارهای تعاملی و زمینه‌محور تمرکز کنند. کارگاه‌های آموزشی می‌توانند معلمان را با روش‌های خلاقانه مانند بازی‌های نقش‌آفرینی و دیالوگ‌های کلاسی آشنا کنند.

منابع

قرآن کریم.

البرزی، محبوبه، خوشبخت، فریبا و دمیری، نسرین. (۱۴۰۲). شناسایی عوامل مدرسه‌ای مؤثر بر تربیت اخلاقی دانش‌آموزان دوره ابتدایی از دیدگاه معلمان: *مطالعه کیفی. آموزش پژوهی*، ۹(۳۵)، ۱-۱۶. https://researchbt.cfu.ac.ir/article_3310.html?lang=fa

برادران، ابوالقاسم، حسنی، محمد، داودی، محمد و ستاری، علی. (۱۳۹۸). تربیت اخلاقی علامه طباطبایی (ره) با تأکید بر مبانی، هدف، محتوا، روش و ارزشیابی. *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۲۷(۴۳)، ۵۷–۷۶. https://iej.ihu.ac.ir/article_204632.html

بهشتی، محمد. (۱۳۹۷). *مبانی تربیت از دیدگاه قرآن*. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

توسلی، طیبه و مشیدی، زینب. (۱۴۰۰). تحلیل محتوای کیفی متون کتب فارسی مقطع ابتدایی در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ بر اساس پرداختن به فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی. *تربیت اسلامی*، ۱۶(۳۸)، ۱۰۳–۱۲۶. doi: 10.30471/edu.2021.6567.2259

جعفری، مهدیه. (۱۴۰۰). تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بر اساس میزان توجه به مؤلفه‌های اخلاقی. *قرآن و علوم اجتماعی*، ۱(۳)، ۸۹–۱۰۷. doi:1022064/arq.2022.325385.1049

حسنی، محمد و وجدانی، فاطمه. (۱۳۹۶). تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر تربیت اخلاقی. *تربیت اسلامی*، ۱۲(۲۵)، ۲۹–۵۴. doi:10.30471/edu.2017.1344

حیدری اغجیوان، سرور، افکاری، فرشته و اسلامی، ادریس. (۱۴۰۳). تبیین برنامه درسی تربیت اخلاقی در دوره دوم ابتدایی براساس آرا و اندیشه‌های ابن سینا. *مطالعات اخلاق کاربردی*، ۲۰(۲)، ۷۹–۱۰۵. doi: 10.22081/jare.2024.69608.1941

حیدری‌زاده، نسرین، اسمعیلی، زهره، فرج الهی، مهران و صفایی، طیبه. (۱۳۹۷). طراحی و اعتباریابی الگوی تربیت اخلاقی متناسب با ویژگی‌های دانش آموزان دوره ابتدایی ایران با تأکید بر سند تحول

بنیادین آموزش و پرورش. *پژوهش در نظام‌های آموزشی*، ۱۲(ویژه‌نامه)، ۲۳۱-۲۴۷. https://www.jiera.ir/article_64998.html

دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۰). *سند تحول بنیادین آموزش و پرورش.*

دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۱). *سند برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران.*

دهقانی، شهلا و بلندهمتان، کیوان. (۱۳۹۶). جایگاه ادبیات داستانی در تربیت اخلاقی دوره ابتدایی. *نظریه و عمل در برنامه درسی*، ۵(۱۰)، ۵-۳۲. https://www.jcstpicsa.ir/article_190621.html

ساداتی‌زاده، سیدسجاد و مسعودی، جهانگیر. (۱۳۹۴). رابطه اخلاق و سیاست. *اخلاق در علوم و فناوری*، ۱۰(۳)، ۱۹-۲۸. https://ethicsjournal.ir/article-1-131-fa.html

سرزهی، زینب. (۱۴۰۰). تبیین عناصر برنامه درسی تربیت اخلاقی با توجه به سیره تربیتی ائمه: سنتزپژوهی بر اساس مدل روبرتس. *اخلاق زیستی*، ۱۱(۳۶)، ۱-۱۸. https://doi.org/10.22037/bioeth.v11i36.35924

شامی، دل انگیز و معصومی‌نژاد، رضا. (۱۴۰۰). الگوی یادگیری خلاقیت مشارکتی: یک مطالعه تحلیلی از برنامه‌درسی علوم دوره ابتدایی. *پویش در آموزش علوم پایه*، ۷(۲۵)، ۹۱-۱۱۸. https://basicscience.cfu.ac.ir/article_1987.html

صمدی، مریم، سلامی، نیکا و خان بیگی، مهدیه. (۱۳۹۸). *اصول و فلسفه تعلیم و تربیت*. تهران: مدرسان شریف.

عقیلی، سید رمضان. (۱۴۰۰). تحلیلی بر وضعیت ارزش‌های اخلاقی در کتب درسی دوره ابتدایی: روش آنتروپی شانون. *تربیت اسلامی*، ۱۶(۳۵)، ۱۴۳-۱۶۴. doi: 10.30471/edu.2020.5898.2276

علیمردانی، اکرم و تنهایی سیس، سمیه. (۱۴۰۲). بررسی و اولویت بندی رویکرد تربیت اخلاقی فرماندهان صف یکی از دانشگاه‌های نظامی. *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۳۱(۶۰)، ۴۷-۷۴. https://iej.ihu.ac.ir/article_208510.html

غلام‌پور، میثم، پورشافعی، هادی، فراستخواه، مقصود و آیتی، محسن. (۱۴۰۰). تبیین عناصر برنامهٔ درسی تربیت اخلاقی با توجه به سیرهٔ رضوی. *فرهنگ رضوی*، ۹(۳۳)، ۱۷۹-۲۰۱. doi:10.22034/farzv.2021.129236

غلام‌پور، میثم، قاسمیان، عباس، رضائی، مجیب الرحمن و پورمند، امید. (۱۳۹۸). تحلیل محتوای کتب هدیه‌های آسمانی دوره دوم ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های تربیت اخلاقی. *دو فصلنامه معرفت اخلاقی*، ۱۰(۱)، ۹۳-۸۳. https://marefateakhlagi.nashriyat.ir/node/260

کوشی زهرا، موسی پور نعمت الله، محبی علی و آرمند، محمد. (۱۳۹۷). شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های تربیت اخلاقی با رویکرد اجتماعی در دوره ابتدایی و ارائه مدل مفهومی. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۳ (۲)، ۱۴۲-۱۱۷. https://qaiie.ir/article-1-237-fa.html

گلشن، امین و عظیمی، محمد. (۱۴۰۲). واکاوی و تبیین مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب هدیه‌های آسمان پایه‌ی چهارم ابتدایی. *پویش در آموزش علوم انسانی*، ۹(۳۱)، ۲۲۶-۲۰۷. https://humanities.cfu.ac.ir/article_3189.html

گلشن، امین، صادقزاده بلیل، نیما و نوبخت، محسن. (۱۴۰۳). بررسی میزان توجه به شاخص‌های تربیت اخلاقی در کتب نگارش فارسی دوره ابتدایی. *پژوهش در آموزش زبان و ادبیات فارسی*، ۵(۳)، ۹۰-۷۳. doi:10.48310/rpllp.2024.17094.1158

محمدباقر، راحله و تقوی، زهره. (۱۴۰۱). تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دورۀ ابتدایی براساس میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی. *پژوهش در آموزش معارف و تربیت اسلامی*، ۲(۲)، ۱۰۶-۸۱. doi: 10.22034/riet.2022.10400.1083

محمدی، شیرکوه. (۱۴۰۱). فراتحلیلی بر پژوهش‌های آموزش چندفرهنگی، آموزش شهروندی، تربیت اخلاقی، تربیت سیاسی و تربیت دینی در ایران. *تدریس پژوهی*، ۱۰(۲)، ۱۱۱-۸۸. https://doi.org/10.34785/J012.2022.029

مرادی، امیر. (۱۴۰۳). چالش های رسانه های دیجیتالی در تربیت اخلاقی دانش آموزان دوره ابتدایی و ارائه راهکارهای پیشگیرانه آن. *آموزش پژوهی*، ۱۰(۳۷)، ۳۶-۲۴. https://researchbt.cfu.ac.ir/article_3622.html

مرادی، پیروز و غلام‌پور، میثم. (۱۳۹۹). تحلیل محتوای کتب فارسی دورۀ دوم ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های تربیت اخلاقی. *مطالعات اخلاق کاربردی*، ۱۶(۴۰)، ۱۹۸-۱۷۵. doi:10.22081/jare.2021.58702.1555

مصدقی نیک، فاطمه، سلیمان پور، جواد و جلالوند، مهناز. (۱۳۹۹). ارائه الگوی تربیت اخلاقی دانش آموزان دوره متوسطه استان مازندران (مطالعه موردی: آموزش وپرورش استان مازندران). *پژوهش*

در *نظام‌های آموزشی*، ۱۴(ویژه نامه)، ۵۸۵-۶۰۹. https://www.jiera.ir/article_109754.html

معصومی‌نژاد، رضا، علیلو، اسما و بابازاده، نسرین. (۱۴۰۳). بررسی ماهیت تربیت اخلاقی با سبک زندگی اسلامی دانش‌آموزان: تحلیل محتوای برنامه‌درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه. *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۳۲(۶۲)، ۴۵-۷۶. https://iej.ihu.ac.ir/article_208796.html

ملکی، حسن. (۱۳۹۸). *مقدمات برنامه‌ریزی درسی*. تهران: انتشارات سمت.

ناطقی، فائزه، عطار، شیما و عرفانی، نصراله. (۱۴۰۰). بررسی محتوای کتاب‌های درسی قرآن دوره متوسطه اول بر اساس شاخص‌های رویکرد اسلامی در تربیت اخلاقی. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۶(۲)، ۸۷-۱۰۸. https://qaiie.ir/article-1-757-fa.html

نجفی، حسن و دهقان کلور، محمدصادق. (۱۳۹۹). تحلیل کیفی کتاب های درسی هدیه های آسمان دوره ابتدایی بر مبنای مؤلفه های اخلاق الهی. *پژوهش‌های آموزش و یادگیری*، ۱۷(۱)، ۱۴۳-۱۶۱. doi: 10.22070/tlr.2021.10396.0

نیک‌پناه، منصور. (۱۴۰۱). تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دورهٔ متوسطه اول براساس میزان توجه بر مؤلفه‌های تربیت اخلاقی. *پژوهشنامه ادبیات تعلیمی*، ۵۴(۱۴)، ۳۱-۵۲. https://sanad.iau.ir/fa/Article/1028807

یوسفی، فاطمه، پارسا، عبدالله و صفایی مقدم، مسعود. (۱۴۰۰). شناسایی مؤلفه‌های آموزش اخلاق و میزان توجه به آن در مدارس ابتدایی. *پژوهش‌های برنامه درسی*، ۱۱(۱)، ۱۳۳-۱۵۶. doi: 10.22099/jcr.2021.6327

Aziz, A., Saparudin, S., Zaenudin, Z., & Setiawan, Y. (2024). The concept of moral education in the *Ta'limul Muta'allim* book and its implementation in learning at Islamic boarding schools. *Jurnal Pendidikan Islam*, *14*(1), 55–67. DOI:10.38073/jpi.v14i1.1531

Frisancho, S., & Delgado, G. E. (2018). Moral education as intercultural moral education. *Intercultural Education*, *29*(1), 18–39. DOI:10.1080/14675986.2017.1405214

Habte, A., Bishaw, A., & Lechissa, M. (2021). Beyond policy narratives: Exploring the role of pedagogical beliefs in classroom practices of secondary school civics and ethical education teachers. *Smart Learning Environments*, *8*(26), 1–26. DOI:10.1186/s40561-021-00171-w

Klaassen, C. A., Osguthorpe, R. D., & Sanger, M. N. (2016). Teacher education as a moral endeavor. In J. Loughran & M. L. Hamilton (Eds.), *International handbook of teacher education* (523–557). Springer. DOI:10.1007/978-981-10-0366-0_14

Liu, J. (2022). Exploration and practice of moral education courses in universities in big data era. *Advances in Multimedia*, Article 11, 1–9. DOI:10.1155/2022/9366684

Roberts, K. A., Dixon-Woods, M., Fitzpatrick, R., Abrams, K. R., & Jones, D. R. (2002). Factors affecting uptake of childhood immunisation: A Bayesian synthesis of qualitative and quantitative evidence. *Lancet,* 360(9345), 1596–1599. DOI:10.1016/S0140-6736(02)11560-1

Sandelowski, M., & Barroso, J. (2007). *Handbook for synthesizing qualitative research.* Springer Publishing Company.

Saripah, I., & Widiastuti, H.T. (2019). Profile of off-task behavior in primary school students. *Mimbar Sekolah Dasar*, 6(2), 174–184. DOI:10.53400/mimbar-sd.v6i2.17571

Segev, A. (2017). Does classic school curriculum contribute to morality? Integrating school curriculum with moral and intellectual education. *Educational Philosophy and Theory,* 49(1), 89–98. DOI:10.1080/00131857.2016.1194736

Stinson, S. W. (2016). *Embodied curriculum theory and research in arts education*. Springer International Publishing.